

לשוננו לעם

עורכים: דוד טלשיר, חיים א' כהן, יוסף עופר

מתוך

כרך מו, תשנ"ה

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

טוֹזִיג או לא טוֹזִיג - זו השאלה

המילה **טוֹזִיג** - פיקניק בלעז - ידועה לציבור רחב של משכילים, אבל אינה משמשת שימוש רגיל לכל דבר, ככל מילה מן השורה. היא הדוגמה המובהקת למונח לא מוצלח, בעל "מקדם קליטות" נמוך ביותר, אולי בגלל דמיונה הצלילי ל**טוֹסִיִּק** (לכך, בלי ספק, רמז דן אלמגור בלשונו לעם מה [התשנ"ד], ב, עמ' 57, בהשוותו אליה את **מחזייה** [=מערכון] הדומה בצלילה ל**חזייה**). "אבינרי מספר: "לא היה קיבוץ שבו הרציתי ולא נשאלתי על שם עברי 'קומזיץ'. [...] בתלמוד יש לענין זה מלה זרה 'טוֹזִיג' [...] ולכאורה הוא 'קומזיץ'. אך משהוצאתי מפי מלת 'טוֹזִיג' פרצו החברים בצחוק אדיר" (יד הלשון, עמ' 539, ערך "שבנא"). יש שהיא משובצת במשפט תמים לכאורה כדי ליצור אפקט היתולי. אבל בעיקר היא מוזכרת כדי ללגלג על הלשון התקנית, ואפילו כדי להטיח חוסר טעם באקדמיה ללשון, שהיא, מן הסתם, שהמציאה אותה.

אלא שהאקדמיה ללשון העברית מעולם לא נדרשה להכריע בשאלת מעמדה של המילה **טוֹזִיג**; המזכירות המדעית שלה אינה ממליצה לפונים אליה להשתמש בה, ואין צורך לומר שלא האקדמיה המציאה אותה (מדברי אבינרי המובאים לעיל אנו שומעים שמקורה בתלמוד).

עולה אפוא על הדעת שהגיע הזמן, סוף סוף, לעקור את המילה המגוחכת הזאת מן המילון, ולהסיר על ידי כך את הקלון שהיא ממיתה על העברית התקנית ועל אפוטרופסיה; שהרי עינינו הרואות שאין אדם רוצה בה, וכל תועלתה אינה אלא לספק חומר בידור לליצני הדור.

שאלה זו עמדה לפני עורכי "מילון ההווה" [ש' בהט ומ' מישור, ספריית מעריב-איתאב, תל-אביב תשנ"ה] שעה שעסקו בבירורים אחרונים לפני מסירתו לדפוס. ההכרעה הייתה כרוכה בנקיטת עמדה עקרונית כלפי המצוי והרצוי, וראינו לשתף את קוראי "לשונו לעם" בתוצאות לבטינו.

במציאות שלנו, הבלשן המתאר את הממצא הקיים מצטייר בעיני הציבור בדמות אדם חסר פניות, ותרן ומתירן; לעומתו עומד הפוסק בדמות הקנאי ללשון, המחמיר, הנכון תמיד לחנך ולתקן. משום כך נראה לכאורה טבעי

לחלוטין, שבעל העמדה התיאורית, ה"סלחנית", ביקש להיפטר מן המילה שלנו, ובעל העמדה הפוסקת, ה"חינוכית", עמד על דעתו שלא להשמיטה. אבל כשהתחלנו לשטוח זה בפני זה את נימוקינו התברר לנו שבדרך פרדוקסית הוותרן בא בטענות לגמרי סובייקטיביות, והמחייב טען בזכות התיאור האובייקטיבי של המציאות.

הטענה המכרעת הייתה, שהמילה **טוּזיג** לקוחה מן המקורות. והרי, כידוע, כל הממצא שבמקורות עומד לרשות העברית החדשה, ואין למילונאי רשות לפסול ביטוי המצוי בהם בשום נימוק שבעולם. טענה זו אינה מונעת מן הדובר או מן המחנך לשקול בדעתו אם לעודד את שימוש או להימנע ממנו, ומכל מקום המילונאי רשאי בהחלט "לתת לו ציון" לפי מיטב הבנתו. החלטנו אפוא לכלול את ה**טוּזיג** ב"מילון ההווה", ולהוסיף לו ציון לפי מיטב הבנתנו. הדבר חייב לסרוק את הידוע על מקור המילה, על צורתה, על פירושה ועל שימושה. וזה מה שהעלינו:

המילה **טוּזיג** מצויה במקורות פעם אחת בלבד: בתלמוד הבבלי, מסכת עבודה זרה יד ע"א. הגמרא דנה שם ברשימה של מצרכים המוזכרים במשנה (עבודה זרה א, ה), שאסור למכור לגוי מחשש שיקדיש אותם לעבודה זרה. כידוע, בזמן המשנה והתלמוד חיו יהודים וגויים עובדי אלילים אלו בצד אלו בשלום ובכבוד הדדי אבל בבידוד תרבותי, והיהודים נמנעו מלספק לגויים מצרכים שנועדו לצורכי פולחן, כדי שלא לראות את עצמם משתתפים עמהם, כביכול, בעבודה זרה. למרות החומרה שבעקרת עבודה זרה, השתדלו חכמינו לסייג את האיסורים ולהעמיד את הדברים על פרופורציות ראיות, שכן לא היו מעוניינים בניית הקשרים עם הגויים מעיקרא, אלא למנוע יחסי תרבות מסוכנים בלבד. בתוך הרשימה הנזכרת למעלה נמנה תרנגול לבן. ואז מובאת ברייתא בזה הלשון: "גוי שעשה משתה לבנו... מותר [ליהודי למכור לו]". על כך מובע ערעור מה (שוב על סמך ברייתא הסותרת מבחינה מסוימת את ההיתר הזה), והגמרא מפשרת: "אמר רב יצחק בר רב משרשיא: בטוּזיג" (המילה **טנן** שבהמשך, בהבאת הדברים במילון גור ובמילון כנעני, שייכת למשפט הבא).

כך, **טוּזיג**, בשתי וי"ויון, בדפוס התלמוד שלנו; מן הסתם על יסוד הגייה מעין **טוּזיג**, בווי"ו עיצורית. אבל יש מסורת קריאה **טוּזיג**, בשורוק (ראה במהדורת התלמוד המנוקד בידי הרב י' עמר לפי מסורת תימן, וכן במילונו של פרופ' הרב ע"צ מלמד לארמית של התלמוד הבבלי, ירושלים תשנ"ב, שניקודו "לפי מסורת רבותי החכמים הספרדים"). בכתבי־היד הקדומים מתועדים שני הכתיבים האלה (בלא ניקוד), ומתועדת גם גרסה שלישית: **טוּזא**. במילונים לספרות חז"ל צורתה **טוּזיג** - הנחשבת נכונה יותר - או

טוֹזִיג, המתאימה לנוסח המקובל של דפוס התלמוד. במילוני הכיס של ראשית המאה (בן-יהודה, וילנה תרס"ג; גרזובסקי-ילין, יפו תרע"ט) העומדים ברקע העברית הקמה לתחייה, צורתה **טוֹזִיג**; אשר למילונים של ימינו - מֶדְן (מאל"ף עד תי"ו): **טוֹזִיג**; אבן-שושן מנקד: **טוֹזִיג**, **טוֹזִיג**; כנעני: **טוֹזִיג**.

מן ההקשר המצומצם שבתלמוד (כל המשפט כולו אינו אלא: "בטוֹזִיג") אין לדעת בבירור מה פירוש המילה. מכל מקום, על יסוד ההקשר הרחב מסתבר שהוא מין אירוע שמגישים בו אוכל (שהרי לשם כך הגוי מעוניין בתרגול) ואין בו משום חשש עבודה זרה (ולכן מותר ליהודי למכור לו אותו). מן הפרשנות הקדומה, הנתלית במסורות מימי הגאונים, אפשר להזכיר את הערוך, מילוניו של נתן בן יחיאל (מן המאה הי"א): "משתה בעלמא שלא לשום נשואין ולא לשום עבודה זרה; פירוש אחר: שגובין מכל איש מטבע חסר או יתר ואוכלין ושותין"; רש"י מפרש: "האי משתה דקתני (=המשתה הזה שלגביו נאמר ש)מותר למכור לו תרגול לבן, לאו במשתה חופת בנו... אלא במשתה של מריעות שעושים הנערים זה עם זה"; המאירי: "משתה של שושבינות או של איזו שמחת רשות". המילונים המודרניים ללשון התלמוד נוקטים את הלעז הידוע **פיקניק** (כך, למשל, יסטרוב, המתרגם: merry company, picnic of young men).

אשר למוצא המילה, מקובל על החוקרים שהיא שאולה מן הפרסית. יהיה הפירוש המדויק של האירוע אשר יהיה, מעניין שלא מצאו אבותינו שבבבל מונח במורשת הלשון להביע אותו, ונזקקו למילה פרסית, כשם שאחיהם שבארץ ישראל נזקקו לשם כך למילה היוונית **סיבולת**, ובדיוק כשם ששאלנו אנחנו מלשונות אירופה את המילה הצרפתית **פיקניק**.

ואחרון אחרון - אין לדעת אם המילה **טוֹזִיג** (או **טוֹזִיג** או **טוֹזִיא**) נקלטה בעברית שבפי קדמונינו. רבותינו האמוראים נשאו ונתנו בענייני הלכה בארמית, ורק את פסקי ההלכות ניסחו בעברית; ספק גדול אפוא אם משפטו הקצרצר של רב יצחק בר רב משרשיא בסוגיה שלנו נאמר בעברית (במילון ההיסטורי ללשון העברית הנערך באקדמיה הוחרעה המילה כארמית).

על רקע זה חודשה המילה **טוֹזִיג** בעברית החדשה.

קרוב בעיניי שראו מחדשי הלשון במילה הזאת מעין נציג יקר המציאות של העגה שבפי קדמונינו ואימצו אותה במין הנאה שובבית. "אבינרי אומר ש"בספרות החדשה נמצא לפעמים טוֹזִיג" (כך!) (היכל רש"י, מהדורה חדשה מורחבת, כרך ב, ירושלים תשמ"ה, עמ' תכה, ערך "טוֹזִיג"); בדוגמאות מן העברית החדשה במילונים (אחת במילון אבן-שושן ושלוש במילון כנעני) מיוצגים א"א קבק (תש"ד) וד' פרסקי (בלי תאריך); בשתייהן השימוש נראה

חסר כל נימה של גיחוך. המובאה האחרונה במילון כנעני (בציון הסתמי "לע"ח", כלומר: לשון עברית חדשה) נמצאה בכרססת של המחבר שנמסרה לאקדמיה באדיבותה של בתו, נחמה כנעני, והיא שמורה במפעל המילון ההיסטורי ללשון העברית, ובה רשום המקור: דבר, י"ט באדר ב' תשי"ז (אגב, כנעני ניקד במובאה **טוֹזִיג** - כניקוד הערך, אולם בעיתון מנוקד **טוֹזִיג**, בשורוק). ההקשר שם מזמין חיוך, וייתכן שהמילה הנדונה נועדה לסייע לכך. ידידים העירו לי שמצאו את המילה גם במקומות אחרים, וודאי החיפוש במאגרים לספרות החדשה (כגון זה שבאוניברסיטת בר־אילן) יכול להעלות נתונים מדויקים על היקף שימושה, אבל לצורך ה"מחקר זוטא" שנוקקנו לו הסתפקנו בתיעוד שבמילונים.

ובכן: המילה **טוֹזִיג** נקלטה בספרות. בדיבור לא שפר גורלה. היא נחשבה למילה מליצית, ונוצלה, כדרך המילים המליציות, ליצירת אפקט היתולי בתוך הקשר עממי (והשווה מאמרה של מלכה מוצ'ניק "לא 'סתם' סלנג", לשונו לעם מה [התשנ"ד], ב, עמ' 65 ואילך).

עוד יש להעיר שהמילה **טוֹסִיק**, האחראית, כמקובל להסביר, לגיחוך שבמילה **טוֹזִיג**, לא הפריעה כלל לסופרים שהשתמשו בה לתומם. מעניין שהמילונים של ראשית המאה (בן־יהודה, גרזובסקי־ליון), המוזכרים למעלה, לא העדיפו את הנוסח **טוֹזִיג**, הנקי מכל תסמיך צלילי מצחיק. ואשר למילה **טוֹסִיק**, היא עצמה צריכה מחקר (במילונים לידיש אינה רשומה!).

ועכשיו, כיצד דוחסים את כל המידע הזה לתוך דל"ת סנטימטרים רבועים של הגדרה מילונית?

החלטנו: (א) לקבוע בראש הערך את הצורה הידועה יותר: **טוֹזִיג**, בשורוק (בערך "טוֹזִיג" תהיה רמיזה לערך זה); (ב) לרשום תחילה הגדרה כוללת, שתהיה מבוססת על הפירוש הקדום, ולא תסתור שום גוון בשימושה; הסכמנו על הנוסח הזה: "מסיבה לא־טקסית"; (ג) להוסיף הגדרה המכוונת לשימושה העיקרי בספרות החדשה: "מסיבה בחיק הטבע". עוד שקלנו לרשום אפיון סגנוני - "ספרותי" - שממנו ישתמע גם הגוון הפרודי, אבל בסופו של דבר החלטנו לוותר במקרה הזה על האפיון הסגנוני ולתת לקורא להתרשם בעצמו לפי ההקשר שהמילה נמצאת בו.